

УДК 342.95:351.753(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.2>

ЗАКОНОДАВСТВО ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, РУСЬКОГО І ЖЕМАЙТІЙСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Верхотурова М.А.,
*кандидат історичних наук, доцент,
докторантка Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0002-9172-2310*

Верхотурова М.А. Законодавство Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського як джерело правового регулювання обігу зброї на теренах України.

Стаття присвячена дослідженню законодавства Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського як джерела правового регулювання обігу зброї на теренах України. Наголошено на спадковості правових традицій об'єднаного князівства саме від Русі, що виражається у використанні Руської правди як основного нормативно-правового документа аж до прийняття першого Статуту Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського у 1529 році. Враховуючи те, що цілий розділ Руської Правди присвячений регулюванню суспільних відносин, пов'язаних зі зброєю, автор вважає це свідченням вагомості потреби їх правового унормування. Наголошено, що виробництво зброї регулювалося маґдебурзьким правом як реміснича галузь й не підлягало спеціальному ліцензуванню. Відзначено, що німецьке міське право значно стимулювало поширення новітніх технологій у виробництві зброї, в тому числі через сприяння міграції майстрів із західної Європи.

В роботі взято до уваги Перший і Другий Статути князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (далі – Статути ВКЛ), які регулювали обіг зброї в цивільній, кримінальній і трудовій галузях права. Динаміка змін в положеннях між I і II Статутами ВКЛ в частині організації оборони стосувалася в першу чергу зміни видів зброї, яку необхідно було мати тим, хто призивався на виконання військової служби. Виявлено законодавчі особливості Статутів ВКЛ в частині спадкування зброї. Встановлено, що Статут ВКЛ містять прямі норми, які стосуються права приносити зброю в суди, встановлювали покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї. Досліджено особливості норм права, якими визначалась оплата праці зброярів, виявлено їх динаміку між I і II Статутами ВКЛ. Здійснено загальний порівняльний аналіз розвитку правового регулювання обігу зброї III Статутом ВКЛ.

На підставі дослідження зазначених пам'яток права встановлено, що норми права, які б прямо забороняли володіння зброєю в період входження українських територій до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського відсутні, окрім випадків, що стосуються володіння зброєю недієздатними особами. Зроблено висновки, що законодавство ВКЛ, як і сучасне національне законодавство України, регулювало суспільні відносини, пов'язані з обігом зброї.

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, норми права, пам'ятки права ВКЛ, ефективність законодавства.

Verkhoturova M.A. Legislation of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia, and Samogitia as a source of legal regulation of arms circulation in Ukraine.

The article focuses on the study of the legislation of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia, and Samogitia as a source of legal regulation of arms circulation in Ukraine. It emphasizes the inheritance of legal traditions of the united duchy from Russia, expressed in the use of the Rus' Pravda as the main normative legal document until the adoption of the first Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia, and Samogitia in 1529. Considering that an entire section of the Rus' Pravda is dedicated

to regulating social relations connected to arms, this is seen as evidence of the importance of its legal regulation. It is noted that the arms production was regulated by Magdeburg law as a craft industry and did not require special licensing. It is highlighted that German city law significantly stimulated the spread of new technologies in weapon production, including by facilitating the migration of craftsmen from Western Europe.

The work takes into account the First and Second Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia, and Samogitia (hereinafter referred to as the Statutes of the GDL), which regulated arms circulation in defense, civil, criminal, and labor law sectors. The dynamics of changes in provisions between the I and II Statutes of the GDL regarding the organization of defense primarily concerned changes in the types of personal weapons that must be possessed by those called to military service. Legislative features of the Statutes of the GDL regarding the inheritance of weapons have been identified. It has been established that the Statutes of the GDL contain direct norms concerning the right to bring weapons to courts and establish punishments for crimes committed using weapons. The peculiarities of the legal norms that determined the payment for the work of gunsmiths have been studied, revealing their dynamics between the I and II Statutes of the GDL. A general comparative analysis of the development of legal regulation of the circulation of weapons by the III Statute of the GDL was carried out.

Based on the study of legal historical documents, it has been established that there were no legal norms that directly prohibited the possession of weapons during the period when Ukrainian territories were part of the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia, and Samogitia are absent, except in cases concerning the possession of weapons by incapacitated persons. Conclusions have been made that the legislation of the GDL, like the modern national legislation of Ukraine, regulated social relations associated with arms circulation in criminal, civil, commercial, labor, and defense law sectors.

Key words: arms circulation, legal regulation, legal norms, legal monuments of the GDL, effectiveness of legislation.

Постановка проблеми. Геополітичне розташування України й постійна загроза збройної агресії з боку Російської Федерації зумовлює необхідність напрацювання дієвого національного законодавства у сфері обігу зброї. Дослідження пам'яток права дозволяє відслідкувати спадковість засадничих принципів правового вирішення даної проблематики, нововведення чи зміни у них, проаналізувати їх позитивний чи негативний вплив на пов'язані суспільні відносини. Критичний аналіз історичного досвіду правового регулювання у зазначеній сфері дає можливість зрозуміти ефективність тих чи інших норм права. Це, в свою чергу, дозволить врахувати позитивну практику при розробці сучасного законодавства у сфері обігу зброї.

Метою статті є науково-практичний аналіз пам'яток права періоду Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського як джерел правового регулювання обігу зброї на теренах України та встановити правові традиції обігу зброї, їх ефективність та динаміку розвитку. Це дозволить врахувати позитивний досвід у сфері правового регулювання обігу зброї при вдосконаленні сучасного національного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Історіографічну базу дослідження окресленої проблематики розділимо на два блоки. Враховуючи значення в історії юриспруденції, географічне охоплення й багатоаспектність пам'яток права періоду ВКЛ їх досліджувала значна кількість українських і зарубіжних вчених, зокрема – О. Вовк, С. Кудін, А. Блануца, Д. Вашук, І. Бойко, П. Захарченко, П. Музиченко, А. Паньков, Х. Майкут, Н. Атаманова, Б. Тищик, Б. Черкас та інші. В даній роботі ми братимемо до уваги сучасні праці українських вчених, які присвячені вивченню пам'яток права періоду ВКЛ. Переклад на українську мову трьох Статутів ВКЛ здійснив колектив українських вчених [1-3]. Втім, певні неточності в перекладі згаданих видів зброї у артикулах не дозволяють нам повною мірою використовувати перекладені тексти, оскільки це суттєво впливає на трактування їх змісту. Наприклад, в оригінальному тексті I Статуту ВКЛ, розд. II, арт. 1 «Повинен кождый войну служити» особистою зброєю визначено корд, а в згаданому вище перекладі на українську мову даного артикулу термін «корд» подано як меч, що не відповідає дійсності, оскільки це не один і той же вид холодної зброї [1, с.68, 217]. О. Вовк здійснив ґрунтовний аналіз Литовських статутів як пам'яток військового права України. Вчений виділив три основні положення військової служби, які закріплювали Статути, а саме – порядок призову на військову службу, порядок відпуску військовослужбовців зі служби й відповідальність військовослужбовців за військові правопорушення [4]. Ми погоджуємося зі згаданими вище тезами

автора, утім, вважаємо, що до основних положень про організацію військової служби у Статутах ВКЛ слід віднести також і норми про забезпечення зброєю та зброєю військовослужбовців, які чітко прописані у трьох редакціях. Норми кримінального права періоду ВКЛ досліджував С. Кудін. Важливою для нас є й робота вченого, в якій автор аналізує смислове значення деяких понять Литовського статуту [5-6]. Проблему регулювання Статутами ВКЛ цивільних відносин на теренах України досліджувала Х. Майкут, звертаючи увагу на особливості порядку спадкування та інших питань [7]. О. Нелін звертався в своїх наукових розвідках до питання спадкового права за Статутами Великого князівства Литовського, що є важливим для нас в контексті права на спадкування зброї [8].

До другого блоку історіографії віднесемо наукові праці, присвячені вивченню правового регулювання обігу зброї в Україні. Відзначимо зростання інтересу до проблеми серед українських вчених, зокрема в останні роки проблему досліджували С. Діденко, Т. Шумейко, І. Бойко, А. Мацик, О. Циганова, А. Андрушко, О. Кваша, В. Курило та інші. Питанням дослідження історико-правового аспекту правового регулювання обігу зброї в Україні у XX столітті займалися вчені А. Кофанов, В. Юсупов, Т. Михальчук. У попередніх працях ми зверталися до вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах України [9; 10].

Виклад основного матеріалу. Утворення Великого князівства Литовського розпочинається у кінці XIII століття. Внутрішньо-політичні події у Галицько-Волинській державі стали причиною поступового утвердження литовських правителів на територіях держави. У 1340 р. литовський князь посів князівський стіл на Волині і Галичині. Польська експансія територій Галицько-Волинської держави Казимиром III розпочалася у 1349 р., коли він оволодів територіями Галичини. Згідно з договором 1366 р. Галичина, Холмщина і Белзщина відійшли до Польщі, решта Волині відійшла до Литви. У 50-х роках XIV ст. князівство Литовське почало приєднувати території Наддніпрянської України. Завершилося формування нової держави підписанням Кревської унії у 1385 р., яке ознаменувало об'єднання Литви, Русі і Польщі в єдину державу – Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (далі – ВКЛ). У 1411 р. до ВКЛ увійшли Подільські землі. Таким чином на початку XV ст. утворилася держава, до якої входили території Литви, Білорусії, більшої частини України (Волинь, Київщина, Поділля, частина Лівобережної України), повністю або частково – західні московські землі. На час утворення ВКЛ правова система Русі була добре розвинена й була прийнята за основу новоутвореного князівства [11, с. 106–109].

У даному дослідженні для нас важливими є джерела права, що врегульовували суспільні відносини у сфері обігу зброї – сукупність суспільних процесів і соціально-правових відносин під час виробництва, ремонту, купівлі-продажу, відчуження або набуття права власності, транспортування, зберігання, застосування і колекціонування зброї [10]. З метою дослідження окресленої проблематики ми проаналізуємо правові норми Руської Правди, Статутів ВКЛ, магдебурзького права, що діяли на українських землях, які входили у склад князівства.

Руська Правда залишалася основним збірником права аж до прийняття I Статуту Великого князівства Литовського у 1529 році. В контексті правового регулювання обігу зброї важливим є те, що Руську Правду використовували у судовій практиці. Відповідно залишалися діючими норми, встановлені розділом «Якщо ударити мечем», які визначали різні покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї, диференціюючи їх. Так, наприклад, стаття 14 встановлювала покарання у фіксованому розмірі 12 гривень за такі діяння: «Якщо хтось вдарить мечем, вийнявши його, або руків'ям, тоді сплачує 12 гривень збитків за кривду». Як бачимо, стаття враховує спосіб застосування зброї при нанесенні удару. Руська Правда встановлювала різні види покарання як за злочини, вчинені із застосуванням зброї, так само як і за злочини, вчинені проти зброї як проти власності. В даній праці ми не будемо вдаватися до детального аналізу норм Руської Правди у сфері обігу зброї, даній проблемі присвячені наші попередні дослідження [9].

Вагомим аспектом обігу зброї є її виробництво та ремонт. На українських землях, які входили до складу ВКЛ, ці процеси регулювалися нормами магдебурзького права. Відзначимо, що магдебурзьке право чинило опосередковану дію на розвиток зброярської галузі й сприяло притоку висококваліфікованих майстрів із західної Європи. Майстри-зброярі у містах, яким було надано магдебурзьке право, найчастіше входили в цехи ремісників металообробних ремесел. Випадки об'єднання зброярів в окремі зброярські цехи зустрічаємо в більш пізній період. На українських територіях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського магдебурзьке право поширювалося з останньої чверті XIV ст. В даній роботі ми не будемо детально розглядати магдебурзьке

право як інструмент правового регулювання обігу зброї на українських землях в період входження до ВКЛ, адже це питання ми розглядали в окремій праці [10].

Перша спроба кодифікації права у ВКЛ – Лист Казимира IV Ягеллончика, затверджений у 1468 р. на сеймі у Вільно, більш відомий під назвою «Судебник». Втім, незважаючи на своє спрямування, Судебник Казимира не містить прямих норм, які б стосувалися обігу зброї.

Найвагомішими документами, які стали основою писаного права у ВКЛ, є Статути – перші кодифіковані збірники права у Європі. I Статут ВКЛ («Старий»), ухвалений на сеймі у 1529 р., складався з XIII розділів які включали 264 артикулів, став першим в Європі систематизованим зводом різних галузей права. «Усі у великом князстві Литовськом одним правом мають сужони бути» – революційна для свого часу декларація рівності прав і свобод усіх підданих ВКЛ в контексті обігу зброї заявляє рівність у праві на володіння зброєю. II Статут ВКЛ («Волинський»), ухвалений у 1566 році, складався з XIV розділів, які налічували 367 артикулів, законодавчо оформив панування шляхти в суспільно-політичному житті ВКЛ. III Статут ВКЛ («Новий»), ухвалений у 1588 році, складався з XIV розділів, які налічували 488 артикулів, й фактично усупереч Люблінській унії, забезпечив функціонування ВКЛ як окремої держави у складі Речі Посполитої [11 с. 109].

Досліджуючи проблематику правового регулювання обігу зброї I Статутом ВКЛ, бачимо, що розд. II, арт. 1 «О боронѣ земской» визначає порядок організації військової служби [1; 4]. З-поміж інших норм, артикул визначає необхідне забезпечення зброєю «...пахолка на добром кони, што бы конь стоял за чотыри копы грошей, а на нем бы панцыр а прибица, а корд и повеза, а древцо с прапорцем...», тобто дана норма визначає необхідним військовим спорядженням захисний обладунк, забрало (шолом), щит і спис з прапорцем [1, с. 68]. Згідно з текстом, особистою зброєю є корд – холодна зброя кількох характерних форм – від великих ножів до тесаків-дюсаків, назви яких залежать від країни походження зброї [12]. Аналізуючи II Статут ВКЛ, розд. II, арт. 1 «О боронѣ земской» бачимо, що відбулися зміни стосовно видів зброї «...маеть быти выправа пахолка зо всимъ на добромъ кони, што бы конь стоялъ наименшей осмъ копъ грошей литовскихъ, а на немъ сукня цвѣтная, панцерь, прилбица, мечъ, павеза древо съ прапорцемъ цветнымъ...». В артикулі згаданий меч, – холодна наступальна зброя з обосічним прямим клинком понад 60 сантиметрів, призначена для нанесення рубаючих і колючих ударів [3]. Інший параграф зазначеного артикулу гласить: «...такъ тежъ которій не маеть пѣшо ити зъ ручникою або зъ рогатиною...». Вагомою зміною в правовому регулюванні організації оборони й обігу зброї між I і II Статутами є згадка вогнепальної зброї у II Статуті, розд. II, арт. 1, а саме необхідність «ити зъ ручникою...» (*ручниця – ручна вогнепальна зброя, – авт.*). Вважаємо, що згадка про ручну вогнепальну зброю свідчить про вже достатньо широке поширення її у війську ВКЛ на час написання документа. Причинами цього визначаємо технологічний розвиток даного виду зброї, налагодження її виробництва, вироблення більш-менш дієвої тактики застосування. Проте, на рівні з найтехнологічнішою зброєю свого часу, використовувалась і стара добра рогатина – різновид списа з широким довгим вістрям, придатний для нанесення колючих, ріжучих чи рублячих ударів. Поділялися на бойові й мисливські (з поперечиною під вістрям). Утім, останні часто використовувалися у бою. Привертає увагу й різноманіття видів зброї та елементів озброєння, згаданих у зазначених артикулах. Відзначимо, що різниця в часі між I і II Статутом ВКЛ – 37 років. Аналізуючи різницю у визначених нормах комплектації зброєю при підготовці до військових операцій, бачимо еволюцію технологічного розвитку оборонної сфери ВКЛ за цей період й відображення цього у законодавстві.

Розділ 2 II Статуту ВКЛ більш розгорнуто в порівнянні з Статутом 1529 року регулює сферу обігу зброї. Так, наприклад, арт. 5 «Про хорунжих» розд. II Статуту ВКЛ визначає за необхідне хорунжому «...при собі мати добру зброю...». Арт. 10 «Аби після шиккування не роз'їжджалися по домівках своїх» розд. II Статуту ВКЛ упереджував дезертирство й встановлював за необхідне залишатися у війську до завершення мобілізаційного періоду з тією ж зброєю, з якою прийшов на службу. Арт. 15 «Про тих, хто на війні коней, зброю чи зброю свою кому іншому позичають» розд. II Статуту ВКЛ встановлював покарання у вигляді конфіскації майна на користь князя за позичання комусь своєї зброї, зброї чи коня. У випадку повторного вчинення такого діяння встановлювалося покарання у вигляді смертної кари. Вважаємо, що таке розширення норм стосовно правового регулювання суспільних відносин у сфері обігу зброї є свідченням актуальності потреби унормування таких відносин.

Цивільні відносини у сфері обігу зброї в частині спадкування у I Статуті ВКЛ регулювалися розд. IV, арт. 1 «Ести бы хто хотел вено записати жоне своей» визначав порядок спадкування май-

на чоловіка дружиною, – «...отписати жоне своей вси свои рухоме речи: злато и серебро, шаты и иные речи, кром зброи...» [1, с. 86]. Слід зазначити, що в частині спадкування Статуту ВКЛ розрізняли батьківське майно і материнське [7, с. 169; 8]. Віднесення зброї до майна, що передається у спадок по батьківській (чоловічій) лінії, можемо трактувати як непряме свідчення заборони володіння зброєю жінкам у ВКЛ. І Статут ВКЛ, розд. V, арт. 7 «Которым опекуном дадут опекунство, как мают в том справовати ся» визначав необхідність створення опису всього нерухомого і рухомого майна, в зокрема зброї, при взятті його під опікунство «...мают списати все имене, люди и доходы, стада, кони, челед неволную и за скарбы, золото, серебро, клейноты, пенези, перла, шаты, зброи и...» [1, с. 98]. Водночас опис майна робили у двох примірниках, один з яких подавався до органу місцевого самоврядування, інший – залишався в опікуна. Відзначимо, що сучасне законодавство України, яке регулює порядок спадкування зброї, а саме – норми Цивільного кодексу України і підзаконні нормативно-правові акти, є неузгодженим із Конституцією України і таким, що потребує вдосконалення [13].

Регулювали Статуту ВКЛ й правила носіння зброї в публічних місцях, а саме – в суді. І Статут ВКЛ, розд. VI, арт. 17 «Хто бы кого пхнул або вдарил перед правом» гласить «...А хто бы перед судом добыл корда або меча, хотя и не ранил, тот тратит руку. Коли бы хто перед судом ранил кого – шию тратит...» [1, с. 98]. Артикул встановлював покарання за погрозу зброєю в залі суду у вигляді відрубаної руки, за нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням зброї встановлено покарання у вигляді смертної кари. В подальшому заборона посилювалася. II Статут ВКЛ, розд. IV, арт. 38 «Ижъ нихто съ бронеми передъ судъ приходити не маеть» встановлює заборону на носіння зброї і збруї в суді, а саме – «...не смѣлъ въ зброяхъ кафтаныхъ и съ такими бронеми, то есть съ древомъ зо щепомъ зъ ручницею зъ лукомъ и съ кушою и зъ иными всякими, до суду замкового земского приходити и при собѣ мѣти; а вѣдже кордъ и мечъ то при собѣ мѣти можетъ и носити. А который бы черезъ сее росказанье наше важылсе съ таковыми бронеми передъ судъ прійти, таковой (въ подл. пробѣлъ) и ознайменемъ вряду нашего маеть намъ Господару заплатити дванадцать рублей грошей, а предсе судъ его sprawy не маеть до того часу, поки будетъ съ таковою бронею до суду приходити. А если бы предсе упоромъ своимъ не хотѣлъ отъ себе таковое заказаное брони отложить и тамъ зъ нею у суду былъ; тогды судъ заховуючы сторону жалобливую послушную, а другая бы сторона противная чынила сему росказанью нашему, досыть маеть подлѣ права поступокъ сказанье напротивко упорному учинити, такъ яко бы тежъ и въ правѣ не стоялъ» [2, с. 314]. Аналізуючи дану норму бачимо наскільки розгорнутою була заборона на носіння зброї в редакції II Статуту ВКЛ. Заборона встановлювалася на носіння захисного озброєння, заборонялося приносити в суд стрілецьку зброю, а саме – ручницю та лук. Знову ж таки звернемо увагу на згадку в тексті вогнепальної зброї, але вже в ракурсі володіння нею поза межами виконання військового обов'язку, що вважаємо свідченням її технічного вдосконалення у порівнянні з часом попередньої редакції Статуту. У випадку порушення зазначених норм встановлювалося покарання у вигляді штрафу в розмірі «дванадцять рублей грошей». Цікаво, що заборона не поширювалася на право носіння в суді холодної зброї, а саме – корда чи меча.

Арт. 39 «Хто бы кого передъ правомъ словомъ або рукою сегнулъ, попхнулъ, або ранилъ» », розд. 4 «О судьяхъ и о судѣхъ» «...Пакли бы корда меча або шабли и якое кольвекъ брони безъ слушное причыны добылъ, хотя бы и не ранилъ; таковой руку тратитъ, кгда бы ранилъ, тогды ничымъ инымъ только горломъ маеть быти каранъ. А вѣдже хто бы свовольнѣ далъ причину кому словы и рукою початокъ учинилъ, а тотъ бы у въ оборонѣ примушоный початкомъ его брони своее добылъ, ранилъ и забилъ; такий таковое покуты и каранья не повиненъ терпѣти. А хто бы тежъ кольве ранивши кого передъ судомъ утекъ, таковой маеть быти зъ земли выволанъ» встановлює покарання за погрозу зброєю у вигляді відрубання руки, за нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням зброї без визначення ступеня тяжкості встановлює смертну кару [2, с. 314]. За втечу після нанесення поранення в залі суду встановлювалося покарання у вигляді «зъ земли выволанъ». Звертаємо увагу на те, що в зазначеному артикулі згадано три види холодної зброї, а саме – корд, меч і шаблю. Відзначимо, що сучасне українське національне законодавство повністю наслідує традицію заборони носіння зброї в судах. Так, пункт 2.12 Наказу № 43/61 від 30.01.2020 Державної судової адміністрації України «Про затвердження Примірних правил пропуску осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх території транспортних засобів» визначає, що вхід до будинків (приміщень) судів, інших органів та установ системи правосуддя з вогнепальною, газовою зброєю, пристроями для відстрілу па-

тронів із гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, балончиками, спорядженими речовиною сльозогінної (сльозоточивої чи дратівної) дії, та іншими спеціальними засобами пропускаються працівники Служби, працівники правоохоронних органів та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, військовослужбовці Національної гвардії України під час виконання ними службових обов'язків. Вогнепальна й зброя, інші небезпечні для життя і здоров'я громадян предмети та речовини, які є речовими доказами у справах, що підлягають розгляду в судовому засіданні, пропускаються до приміщень судів за наявності відповідного процесуального документа і в супроводі судового розпорядника. Згідно з Пунктом 4.1. забороняється пропуск до будинків (приміщень) судів, інших органів та установ системи правосуддя з боєприпасами, вогнепальною, газовою, пневматичною та холодною зброєю, пристроями для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, балончиками, спорядженими речовиною сльозогінної (сльозоточивої чи дратівної) дії. Згідно зі ст. 162 Закону України «Про судову охорону і статус суддів» Службі судової охорони дозволяється застосовувати зброю, заходи фізичного впливу та спеціальні засоби в порядку та випадках, визначених законами України «Про Національну поліцію» та «Про охоронну діяльність» [14].

Регулювали Статuti ВКЛ й трудові відносини у сфері виробництва зброї. I Статут ВКЛ, розд. XI, арт. 2 «О головщины и навески ремеслных людей» «Золотару, органисте, пушкарю, кухару, дойлиде, гафрару, ковалю, столяру, малярю, соколнику, псарцу, возницы, машталеру, мулярю, кравцу, шевцу, гафтарце, коверницы, ткали маєт тым всим головщина быти яко путному слуге, дванадцать рублев грошей...» визначала оплату праці ремісників, в тому числі зброярам, – ковалям і пушкарям [1, с. 168]. Як бачимо, стаття встановлює рівну оплату праці для коваля і пушкаря, а вже в II Статуті ВКЛ вона диференціюється, – розд. XII, арт. 3 «Головщицна ремеснымъ людемъ» встановлювала «Золотару, органистѣ, пушкарю, гафтарю, малерови, сокольнику, машталору, кравцу, гафтарцѣ, ковернику тымъ всимъ головщицна по тридцати копѣ грошей, а навески по три рубли грошей, а жонамъ ихъ совито. Дойлидѣ, ковалю, столяру, псарцу, возницы, мулеру, шевцу, гончару тымъ всимъ головщицны по двадцати копѣ грошей, а навески три рубли грошей, а жонамъ ихъ совито...» [2, с. 386]. Відзначимо, що різниця в оплаті у 10 коп грошей була доволі суттєвою.

У III Статут ВКЛ норми, які стосувалися правового регулювання обігу зброї розширювалися. Так, норми розд. II, арт. 5 визначали за необхідне хорунжому «мати добру зброю» без уточнення яку саме. Арт. 15 встановлював заборону позичати зброю і обладунки під час несення служби, у випадку порушення заборони призначалося покарання у вигляді конфіскації майна [3, с. 72, 76]. Розділ IV, арт. 62 встановлював покарання за погрозу кинджалом, мечем, шаблею чи будь якою іншою зброєю у вигляді ув'язнення, за застосування зброї в суді – покарання у вигляді смертної кари. Арт. 63 цього ж розділу дозволяв врядинку самооборону із застосуванням зброї [3, с. 168]. В частині спадкування майна III Статут ВКЛ, розд. V, арт. 2 дозволяв чоловікові заповісти дружині рухоме майно, в тому числі зброю, а дружині – вільно розпоряджатися цим майном після смерті чоловіка [3, с. 196]. Розд. XI, арт. 14 III Статуту ВКЛ встановлював відповідальність у вигляді різних видів покарання за застосування зброї на дуелі. Так, за поранення одного із учасників встановлюється покарання у вигляді тюремного ув'язнення терміном на шість місяців, а при взаємному пораненні покарання не призначалося. У випадку вбивства одного із учасників дуелі, винуватця судили згідно із загальними правилами покарання за вбивство [3, с. 275]. Арт. 16 розд. XI встановлював відповідальність за вбивство чи поранення із застосуванням меча або будь якого іншого, непристосованого до ведення бою, предмета. При цьому була диференціація відповідальності для шляхтича і простолюдина за одні і ті ж діяння. Наприклад, якщо шляхтич убив шляхтича, встановлювалося покарання у формі четвертування, якщо шляхтич убивав таким же способом простолюдина – в якості покарання йому відрубували руку. Якщо шляхтич ранив шляхтича, відповідно до цього ж артикулу, йому відрубували руку, якщо потерпілий був простолюдином – встановлювалося покарання у вигляді штрафу. Якщо ж простолюдин ранив шляхтича, встановлювалася відповідальність у вигляді смертної кари, якщо ж ранив рівного собі – відрубування руки [3, с. 277]. Арт. 17 розд. XI встановлював відповідальність за вбивство чи поранення шляхтича «зрадливим, підступним способом» із застосуванням будь-якої стрілецької чи іншої зброї, при цьому, для шляхтича визначалась відповідальність у вигляді «строкої смерті» – четвертування або посадження на палю й позбавлення всіх шляхетських почестей, а також головщину в подвійному

розмірі. Якщо ж таким же способом шляхтич шляхтича ранив, відповідальність встановлювалася у вигляді смертної кари й подвійної фінансової виплати. Якщо ж шляхтича убивав таким способом простолюдин – встановлювалася відповідальність у вигляді смерті через жорстокі тортури, якщо ранив – призначалася смертна кара [3, с. 278; 6]. Арт. 23 розд. XI за ненавмисне вбивство із застосуванням стрілецької зброї, – лука чи ручниці, встановлював відповідальність у вигляді головини (кримінального штрафу) відповідно до стану вбитого без ув'язнення чи смертної кари [3, с. 283; 5]. Арт. 35 розд. XI встановлював заборону давати зброю «божевільному» (*недієздатній особі, – авт.*), а у випадку вчинення злочину такою особою відповідальність за злочин покладалася на того, хто дав недієздатній особі зброю [3, с. 290]. Вважаємо норму арт. 35, в частині заборони на володіння і користування зброєю недієздатній особі зачатком дозвольного механізму у правовому регулюванні обігу зброї. Відзначимо, що згідно із сучасним національним законодавством України для отримання дозволу на придбання зброї, основних частин зброї, пристроїв фізичними особами необхідне проходження медичного огляду, в тому числі подаються дані щодо перебування громадянина на психіатричному обліку. Робимо висновки, що норми III Статуту ВКЛ щодо обігу зброї розширювалися, порівняно з нормами попередніх статутів, в частині кримінальної відповідальності за вчинення злочинів із застосуванням зброї.

Звичаєве право також регулювало сферу обігу зброї, при цьому значна кількість правових звичаїв мали руське походження. У ВКЛ воно поділялося на великокнязівське, шляхетське, вотчинне, міське, торговельне і козацьке звичаєве право. Власне козацьке звичаєве право і було пов'язане з обігом зброї. Враховуючи вагомість проблематики, цей аспект правового регулювання обігу зброї на теренах України в складі ВКЛ буде розглянутий нами в окремій праці.

Висновки. Руська Правда була основним законодавчим документом, який регулював обіг зброї до прийняття I Статуту ВКЛ у 1529 р. Вважаємо це вагомим свідченням ефективності норм руського права у зазначеній сфері суспільних відносин. Про суспільну вагомість потреби правового регулювання обігу зброї ще з часів Русі свідчить те, що цілий розділ Руської Правди «Якщо ударити мечем» присвячено злочинам із застосуванням зброї. Статті розділу визначають градації злочинів за ступенем важкості нанесених тілесних ушкоджень і встановлюють різні види покарань за їх скоєння, в тому числі – фінансові стягнення. Регулює Руська Правда й цивільні відносини у сфері обігу зброї, визначаючи зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, встановлює оплату за виготовлення зброї. Вважаємо певні «збіги» в положеннях правових норм Руської Правди і Кримінального кодексу України свідченням наявності традицій спадковості правового регулювання на теренах України та їх тягlosti від перших відомих пам'яток права до сучасних.

З прийняттям у 1529 році I Статуту ВКЛ він став основним документом, що регулював суспільні відносини у сфері обігу зброї. Норми права, встановлені документом, відповідали вимогам часу в контексті технічного розвитку зброї. II Статут ВКЛ, прийнятий через 37 років після попереднього, розширював сферу правового регулювання обігу зброї, деталізуючи положення в порівнянні з попередньою редакцією. Положення I і II Статутів ВКЛ містили норми, що регулювали обіг зброї у цивільній, кримінальній і трудовій галузях права. Динаміка змін в положеннях між I і II Статутами ВКЛ в частині організації оборони стосувалася в першу чергу зміни видів особистої зброї, яку необхідно було мати тим, хто призивався на виконання військової служби. Відповідно до I Статуту ВКЛ це був корд, тоді як II Статут визначав особистою зброєю меч. Відзначимо, що редакція артикулу «О боронѣ земской» II Статуту є більш розгорнутою, також в ній згадано більше видів зброї. Ще однією вагомою зміною вважаємо першу в загальнодержавному законодавстві, що діяло на теренах України, згадку вогнепальної зброї, а саме ручниці. Вважаємо, що зміни в частині оборони у редакціях I і II Статутів ВКЛ відображають динаміку розвитку озброєння й військових потреб свого часу, що свідчить про актуалізацію законодавства відносно державних потреб. Цивільні відносини у сфері обігу зброї регулювалися у частині спадкування майна. Вважаємо цей факт свідченням вагомості значення зброї як приватного рухомого майна. Відзначимо, що редакція I Статуту ВКЛ містить заборону на спадкування зброї жінками. В редакції II Статуту ВКЛ такої заборони немає. Регулювали Статуту й правила носіння зброї в громадських місцях, а саме в судах, встановлювали різні види покарань за недотримання правил безпечного носіння зброї. Так, згідно з I Статутом ВКЛ при погрозі зброєю в залі суду, винуватцю могли відрубати руку, у випадку нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням зброї присутнім в залі суду, незалежно від ступеня їх тяжкості, встановлювалося покарання у вигляді смертної кари. Норми II Статуту ВКЛ розширювали зазначені правила в частині правил носіння зброї в суді,

забороняючи носіння стрілецької зброї, а саме рушниці чи лука, при цьому дозволялося носіння особистої холодної зброї – корда чи меча. Припускаємо, що така градація може бути пов'язана із особливостями дальності дії зброї. Не дозволялося також і відвідування суду в захисному спорядженні. Як витікає із зазначеного вище, динаміка правового регулювання обігу зброї в частині правил носіння її в громадських місцях між I і II Статутами ВКЛ змінювалася в бік розширення заборони й встановлення кримінальної відповідальності за порушення правил. В частині трудового права I Статут ВКЛ встановлював оплату праці ремісникам, серед яких згадувалися пушкар і коваль, у розмірі дванадцять рублев грошей. Згідно з II Статутом ВКЛ оплата праці зброярів зростала й градувалася, – пушкар заробляв на «десять копъ грошей» більше, а саме – «тридцять копъ грошей» проти двадцяти.

III Статут ВКЛ розширював правове регулювання обігу зброї в частині кримінального права. Диференціював покарання за вчинення одних і тих же злочинів для осіб шляхетського походження і простолюдинів. Важливим нововведенням була заборона на володіння зброєю недієздатним особам.

Перша документальна згадка про застосування вогнепальної зброї у ВКЛ датується 12 серпням 1399 року у битві на Ворсклі. Утім, незважаючи на появу й поширення вогнепальної зброї у ВКЛ вже з кінця XIV ст., не знаходимо відомостей про неї у правових актах аж до прийняття II Статуту ВКЛ. Вважаємо, що це пов'язано із кількома чинниками, перш за все – з рівнем технічного розвитку вогнепальної зброї, її вартістю й незначним поширенням в даний часовий період у загальному використанні, або в «цивільному сегменті», як би ми визначили сьогодні. Нормативно-правові акти, які регулювали обіг вогнепальної зброї переважно стосувалися процесів, пов'язаних із її виробництвом чи переміщенням з метою забезпечення військових потреб.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що науково-правовий аналіз норм права у сфері правового регулювання обігу зброї дозволяє нам зробити висновки про добре напрацьовану систему такого регулювання й його суспільну важливість. На підставі дослідження пам'яток права встановлено, що норми, які б прямо забороняли володіння будь якою зброєю дієздатним особам в період входження українських територій до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського відсутні. Вважаємо це свідченням продовження традицій правового регулювання обігу зброї на українських землях з часів Русі та Галицько-Волинської держави. Законодавство ВКЛ, як і сучасне національне законодавство України, регулювало усі сфери суспільних відносин, пов'язаних з обігом зброї. Вважаємо за необхідне вдосконалювати сучасне національне законодавство у сфері обігу зброї згідно історичних традицій сформованих на теренах України з врахуванням викликів сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с., 2 арк. кольор. іл.
2. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / С. Ківалов, П. Музиченко; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова; передм. А. Паньков. Одеса: Юрид. літ-ра, 2003. 341 с.
3. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. –Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. 568 с., 2 арк. кольор. іл.
4. Вовк О. Пам'ятки військового права України – Литовські статути XVI століття (історико-правовий аспект). *Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»*. Випуск 5 (46). Одеса: Гельветика, С. 3–12.
5. Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом. *Право України*. 2000. №11. С. 141–144.
6. Кудін С. Про смислове значення деяких понять Литовського Статуту. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2000. Вип. 7. С. 92–99.
7. Майкут Х. Цивільне право на українських землях за Литовськими Статутами: історико-правове дослідження дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01

- «Теорія та історія держави і права; історія політ. і прав. учень»; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2009. 218 с.
8. Нелін О.І. До питання спадкового права за Статутами Великого князівства Литовського. Держава і право: Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. К., 2001. Вип. 13. С. 48–52.
 9. Верхотурова М. Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 1. С. 23. DOI: 10.32844/ibpala-2024-1.03.
 10. Верхотурова М. Опосередкована дія магдебурзького права як чинник розвитку зброярської галузі на теренах України. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року. Частина 1. Кропивницький, 2025. С. 13–15.
 11. Захарченко П. Історія Українського права: навч. посіб. 2019. Київ, С. 89–92.
 12. Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. Корди: пізньосередньовічна холодна зброя з нових надходжень Національного музею історії України. Історія давньої зброї. Дослідження 2016: зб. наук. пр. Том II / Упорядник Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. – К.: Видавець Олег Філюк, 2017. С. 125–133.
 13. Короед С. Спадкування цивільної вогнепальної зброї в Україні. Legal regulation of arms in Ukraine: new challenges and prospects for solutions (April 12, 2024. Kyiv, Ukraine): the First international forum. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-453-5-14>
 14. Закон України «Про судоустрій і статут суддів» від 02 червня 2026 року № 1402-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.